

PRISPEVKI ZA SLOVENSKI FOTOGRAFSKI LEKSIKON

Mirko Kambič, Ljubljana

V razstavnem katalogu *150 let fotografije na Slovenskem, I. del (1839–1919)* sem dodal poglavje Seznam fotografov, ki vsebuje 93 imen s kratkimi biografskimi podatki. Odbral sem predvsem tiste fotografe, katerih dela so bila razstavljeni ali posebej omenjena. Za hitro orientacijo na doslej malo znanem ali sploh neznanem področju slovenske fotografije je to zadoščalo. Bilo pa je dovolj gradiva za obširnejšo predstavitev teh avtorjev, skupaj z navedbo virov in literature. Omejitev je narekoval obseg kataloga.

Raziskovanje gradiva za omenjeni katalog me je napeljalo na zamisel o slovenskem fotografskem leksikonu, sprva predvsem v obliki biografij posameznih fotografov. Naš znani *Slovenski biografski leksikon*, zaključen s 15. zvezkom (1991), je odmeril fotografom le malo pozornosti, delna izjema so zadnji zvezki. Tudi *Enciklopedija Slovenije* v dosedanjih petih knjigah do fotografov ni bila ravno radodarna.

Toda fotografija postaja pod pritiskom svetovnih tendenc z vsakim dnem pomembnejše področje. Rezultati znanstvenih raziskav zbuja narodne in mednarodne interese. Življenjepisi fotografov so se znašli v slikovitih kontekstih bogato opremljenih monografij, medtem ko so kratki biografski podatki nujno potrebni že zaradi opredeljevanja obširnega fotografskega gradiva. Prvi katalog je nakazal smer tudi naslednjima dvema, ki sta izšla proti koncu leta 1990: *II. del (1919–1945)* in *III. del (1945–1990)*. Tudi tu najdemo osnovne podatke o fotografih tega časa, seveda le v okviru koncepta razstave.

Veliko več problemov povzroča starejše obdobje slovenske fotografije, saj je treba priklicati na dan podatke tako rekoč iz nič, s trdim arhivskim delom in s kombinirano metodo raziskovalnega dela.

Avstrijci so že leta 1983 v obširnem katalogu razstave *Geschichte der Fotografie in Österreich (Band II)* posvetili posebno pozornost Leksikonu avstrijske fotografije. Ta vsebuje biografske in bibliografske podatke oseb, ki so poklonile svoj večji ali tudi manjši delež avstrijski fotografski kulturi. Ne gre le za imena poklicnih in amaterskih fotografov, temveč tudi za pisce knjig, publiciste, fotokemike in tehnike, znanstvenike, umetnike kot pobudnike likovnega razvoja fotografije, proizvajalce in trgovce fotografske opreme, založnike itd.

Avtorji avstrijskega leksikona so si izoblikovali osnovne principe za gesla, podobno kot uredniki splošnih biografskih leksikonov, seveda z upoštevanjem specifične fotografske stroke, zlasti terminologije.

Ta avstrijska prizadevanja so bila že pred letom 1983 vključena v raziskovalni projekt z naslovom Viri in bibliografija za zgodovino fotografije v Avstriji, ki ga je moralno in finančno podprlo Zvezno ministrstvo za znanost in raziskave.

Za nastajanje leksikona slovenske fotografije bo najbolje, če z lastno vneto sprotno odkrivamo in objavljamo kratke biografije ali delne informacije, sicer se lahko porazgubi marsikaj, kar je bilo odkrito z nemajhnim trudom in zasebnim finansiranjem.

Tu navajam dve pomembni imeni: dr. Rado Frlan in A. Zankl. Prvega sem omenil kot biografski problem v članku Slovenski fotoimpresionizem (cf. ZUZ, n.v. XXV, 1989, pp. 86–87). Drugi pa ostaja kljub zanimivim objavam še vedno biografska uganka. Pri dr. Frlanu se je kombinirana raziskovalna metoda obnesla, saj je dokumentacija trdna. Tu objavljam glavne podatke.

Frlan, dr. Rado (1875–1902)

Zdravnik, fotoamater, verjetno prvi slovenski fotoimpresionist. Rodil se je 27. 4. 1875 v Predmostu št. 2 (Poljane nad Škofjo Loko). Krščen je bil na ime Jakob. Šolal se je v Škofji Loki, nato na gimnaziji v Kranju, od 5. razreda pa na novomeški gimnaziji, kjer je maturiral v jesenskem roku leta 1892/93. Vpisal se je na medicino in 16. 3. 1899 promoviral na univerzi v Gradcu za doktorja splošne medicine. Zaradi šibkega zdravja in močnega prehlada je 5. 8. 1902 umrl v svojem 28. letu. Pokopan je v Poljanah.

Podatke je mogoče preveriti v matičnih knjigah župnije Poljane, na originalni diplomii iz l. 1899, ki jo hranijo sorodniki, in po ustnih podatkih sorodnikov. Podatke o gimnaziji najdemo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, enota Novo mesto. Frlanove sorodnike sem odkril l. 1989, intervjuval pa jih januarja 1990.

Pomembnost Frlanove fotografije je mogoče presoditi na podlagi dveh objav v *Planinskem vestniku* iz leta 1901, ki sem ju povzel v članku Slovenski impresionizem (ZUZ, op. cit., 1989). Dr. Frlan je prešel že pred letom 1901 iz neposredne fotografije na zahtevnejšo umetniško fotografijo z gumijevim postopkom in pigmentiranjem, kar je sam skromno poimenoval »študije, poskusi«. Z razstavo v okviru Slovenskega planinskega društva v Ljubljani l. 1901 je bil deležen odlikovanja in zelo pohvalne kritike, z izrecnim poudarkom, da gre pri fotografiji dr. Frlana za »moderno, kakor je moderen secesionizem«.

Frlanova bogata razstavna zbirka se je povsem porazgubila. Sorodniki hranijo le nekaj običajnih motivov, med katerimi je tudi družinska slika Frlanovih skupaj z mladim zdravnikom. Posnetek je verjetno njegovo delo. Sodeč po kopijah slik s plošč je Frlan uporabljal aparat formata 13 x 18 cm, ki je bil ob koncu stoletja običajen med zahtevnejšimi amaterji.

Ohranjen je tudi izvorni portret dr. Frlana, izdelan v fotografskem ateljeju Spalke & Kluge v Gradcu, verjetno l. 1899. Po tej predlogi je naredil leta 1904 Lojze Šubic v ZDA večji portret v olju in ga poslal Frlanovim za spomin v Poljane.

Na srečo sem odkril vsaj en primerek Frlanove impresionistične fotografije, in sicer po naključju v enem od treh albumov zdravnika dr. Milana Papeža (1873–1948). Albume zdaj hranijo v Mestnem muzeju v Idriji, kjer je dr. Papež deloval med leti 1905 in 1923. Bil je agilni amater, vendar le v mejah čiste, realistične fotografije. Precej temen motiv predstavlja park z drevjem, vodo in labodi, pod sliko je v albumu s svinčnikom zapisano: *Gummidruck, dr. Frlan.*

Ker sta bila Papež in Frlan skoraj enake starosti, je mogoče, da sta se poznala že iz študijskih let, saj sta bila oba zdravnika in ljubiteljska fotografa. Verjetno se je dr. Frlan navdušil za umetniško (impresionistično oz. piktorialistično) fotografijo med študijem v Gradcu, kamor so gotovo segli vplivi znane trojice avstrijske fotografske secesije: Henneberg–Kühn–Watzek. Biografski podatki čisto pozabljenega dr. Frlana so prav gotovo odkritje, ki si zasluži posebno pozornost, saj gre za razgledanega in ustvarjalnega mladega človeka, ki je na začetku stoletja odprl slovenski fotografiji pot v moderno smer.

A. Zankl (? – ?)

A. Zankl (izg. Cankl) se je pojavil v slovenski in avstrijski biografski publicistiki kot pisec solidnih člankov in uporabnih brošuric. Njegova beseda o fotografiji v slovenščini in nemščini je povezovala konec 19. in začetek 20. stoletja.

Zankl je bil v stiku z urednikom *Doma in sveta* dr. Frančiškom Lamptom. Žal nam je zapustil Lampe le bežno, preskromno, čeprav razveseljivo sporočilo: »A. Zankl je naš rojak, Slovenec.« To je objavil leta 1899, ko je domače fotografe obvestil, da je izšla Zanklova knjižica o svetlomeru.

Zanklova biografija bo še nekaj časa uganka. Njegove objave v tisku so bile doslej deležne kar lepe pozornosti, verjetno manj na Slovenskem kot v tujini. Oglejmo si štiri Zanklove objave.

V *Planinskem vestniku* leta 1898 (pp. 101 ss. in 117 ss.) je izšel obširen Zanklov članek O fotografiji, v katerem razpravlja avtor o fotografiji najprej načelno, potem preide v zelo nazornih, konkretnih opisih na takratne fotografske aparate in objektivne, končno pa tudi na likovno področje. O slovenskih fotografih je Zankl zapisal, da so še premalo organizirani in da je ustanovitev fotografskega odseka pri Slovenskem planinskem društvu vredna pohvale. Hkrati navaja, da imajo drugi narodi že veliko klubov, ki blagodejno vplivajo na razvoj umetniške fotografije. Te lepe umetnosti naj bi se oprijela predvsem slovenska inteligenca. Po njegovem nobena stroka v domači literaturi ni tako zanemarjena kot fotografija. Avtor zatrjuje, da je mogoče umetniška dela ustvarjati tudi v fotografskem mediju.

Zankl ocenjuje delovanje poklicnih fotografov in amaterjev, o čemer so radikalneje razmišljali četrto stoletja pozneje, leta 1923. Zankl piše, da so poklicni fotografi sicer mojstri tehnike, a so vezani na okus publike, naročnikov, ostajajo konservativni in se posmehujejo pojmu fotografska umetnost. Nasprotno pa umetniki slikarji priznavajo, da je tudi fotografija lahko umetnost.

To so bila torej Zanklova izhodišča, namenjena slovenski publiki že leta 1898, skoraj pred sto leti.

Po teh načelnih ugotovitvah Zankl podrobneje opiše fotoaparate, mehovke različnih izvedb angleške, francoske in nemške izdelave. Vsak izdelovalec je namreč skušal uveljaviti svoje praktične novosti. Nekatere od teh, npr. izravnavo linij z nagibom sprednje ali zadnje strani mehovke, Zankl tudi natančneje opisuje. Avtor priporoča predvsem aparate in s tem plošče formata 13 x 18 cm, kar zagotavlja neposrednim kopijam zadostno velikost brez povečevalnika. Avtor navaja tudi cene aparatov in svoja priporočila za nakup.

Posebna zanimivost je Zanklov opis različnih objektivov. Za portret so uporabljali drugačne leče kot za pokrajino. Razen enojnih, trdnih objektivov so ustvarili optiki tudi komplete leč (tako imenovane objektivne vložke). Takšen komplet je vseboval štiri ali več akromatskih leč, ki jih je fotograf sam odbiral in po lastni presoji kombiniral. Za kombinacijo je bila odločilna motivika (portret, pokrajina) in velikost mehovke (13 x 18 cm oz. manjša ali večja). Leče je vlagal v kovinski (medeninast) obroček. Kot zanimivost naj dodam, da je znana firma Goerz (Berlin, London, New York) še leta 1911 v svojem ceniku priporočala takšen komplet leč za aparate 9 x 12 cm do 18 x 24 cm, z efekti širokokotnega normalnega objektivu in teleobjektiva.

Poleg tega Zankl navaja podatek, ki nam je danes dragocen za likovno analizo takratne portretne fotografije. Piše namreč, da odlični evropski amaterji, tako na Dunaju kot v Franciji in Angliji, premikajo ostrino iz optičnega v kemično gorišče. Pri tem je šlo za minimalno razliko, le 0,02 optičnega gorišča. Prav s tem je bila dosežena rahla neostrina, mehko obrisa, ki sliko polepša. »Slika je mehka, nje perspektiva resnična,« pravi Zankl. To pa je odlika portretov v večjem formatu. Popolna ostrina bi bila v takih primerih trda in bi bodla v oči. Takšen mehak portret tudi ne potrebuje retuše.

S tem strokovnim člankom nam je A. Zankl posredoval izhodišče za presojo okoliščin, v katerih se je začel porajati slovenski fotografski impresionizem, konkretno tudi piktorialistična dela dr. Rada Frlana, čeprav Zankl ne omenja nobenega imena.

Leta 1900 je naredil A. Zankl slovenski fotografiji pomembno mednarodno uslugo. V ugledni dunajski reviji *Wiener freie Photographen Zeitung* je objavil z naslovom *Prispevek k zgodovini fotografije* obširen članek o slovenskem izumitelju Janezu Puharju. Zankl je povzel podatke po člankih dr. A. Müllerja v *Argu* in po dr. F. Lampetu v *Domu in svetu* iz leta 1893. Ta objava v ugledni reviji je naletela na širok odmev v nemško govoreči Evropi. (Cf. Mirko Kambič, Janez Puhar (1814–1864), novi prispevki k njegovi biografiji, *Kranjski zbornik 1990*, Kranj 1990, p. 117.)

Leta 1899 (z datumom 1900) je izšla druga izdaja Zanklove brošurice o svetlomerih v znani založbi W. Knapp v Hale a S. O tem delu je sproti poročal slovenskim amaterjem dr. Lampe na ovitku decembrske številke *Doma in sveta* 1899, z natančno navedbo naslova tega Zanklovega dela. – Žal v obširni arhivski korespondenci dr. Lampeta ni nobene pisemske izmenjave z A. Zanklom, da bi zvedeli vsaj za njegovo bivališče.

V Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju sem našel kartotečni list z imenom A. Zankl. Gre za redko izvod brošure *Adress-Buch der Photographen Österreichs*, Nach ämtlichen Quellen zusammengestellt von A. Zankl, Wien 1901. To je imenik poklicnih fotografov za celotno Avstrijo. Razdeljen je po deželah, mestih in krajih. V njem najdemo imena fotografov na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in Primorskem in se s tem seznanimo s stanjem v Sloveniji na prehodu stoletja. Zanimiva je npr. primerjava med Ljubljano in Dunajem. Po potresu je imela Ljubljana ob koncu stoletja le 6 ateljejev, Dunaj pa istočasno okrog 250. Tako lahko ocenimo razmerje med številom slik (produkcije) v Ljubljani in na Dunaju.

A. Zankl je torej vreden naše pozornosti in vneme za nadaljnje biografske raziskave. Samo ime nehote spominja na firmo A. Zankl & Söhne, Graz, ki je imela podružnico tudi v Ljubljani, v znani secesijski hiši na Prešernovem trgu. Ustanoviteljica firme je bila Anna Zankl, nobeden od njenih sinov pa ni imel imena z začetnico A. – Verjetno bo treba pričeti z raziskavami na Dunaju.